

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 48
Sayfa/Page: 115-138
ISSN: 1302-6879

Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar

Definition, Types and Functional Differences between the Concepts of Worth (Bedel) and Declaration Attribution (Atf-ı Beyan) in Arabic

• Muhammed Meşhud HAKÇIOĞLU*

*Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Van / Türkiye.
L. A., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric, Van / Turkey.
muhammed_yyu@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3894-2231

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

27/04/2020

Kabul Tarihi / Date Accepted:

21/05/2020

Yayın Tarihi / Date Published:

30/06/2020

Atf: Hakçıoğlu, M.M. (2020). Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı, Çeşitleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 115-138

Citation: Hakçıoğlu, M.M. (2020). Definition, Types and Functional Differences between the Concepts of Worth (Bedel) and Declaration Attribution (Atf-ı Beyan) in Arabic. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 48, 115-138

Öz

Dinî ve kültürel kaygılardan hareketle Hicri birinci yüzyılın ortalarından itibaren yetkililer ve ilgililer tarafından tespit edilen Arap dil kurallarının çoğu, yörede bulunan dilci ve gramerler tarafından ortaya konulmuştur. Elbette ki bu girişim başta Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılması olmak üzere Arap olmayanlara bir kolaylığın sağlanması ve kavramsal açıdan bir bilim dilinin oluşturulması noktasında çok değerlidir. Fakat bu süreçte kolay ve anlaşılabilir kavramlarla beraber cümle içerisinde farklı fonksiyonlara sahip olmalarına rağmen birbirlerine benzetilen birçok kavram da ortaya çıkmıştır ki bu kavramlar arasında “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramları özellikle göze çarpmaktadır. Bu iki kavramın tanımı, çeşitleri ve ayırt edici özellikleri bütüncül bir şekilde bilinmediği takdirde birbirleriyle karıştırılma ihtimali oldukça yüksektir. Bu da sözlü ve yazılı ifadelerde karşılaşılan anlam ve çeviri problemini daha da zorlaştıracaktır. Bu açıdan makalede teşekkül sürecinden tekâmül sürecine kadar “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramlarının farklı tanımlamalarıyla beraber çeşitlerine, tanımlarına, amillerine ve özellikle de aralarındaki fonksiyonel benzerlik ve farklılara değinilmiş her iki kavramın doğru anlaşılmasına yönelik önemli tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap grameri, gramer kavramları, Bedel kavramı, Bedelin çeşitleri, Atf-ı Beyân kavramı.

Abstract

With the reference to religious and cultural concerns, most of the Arabic language rules established by the authorities and those who concerned since the middle of the first century of Hijri calendar were conceptualized by the linguists and grammarians in the region. No doubt, this initiative is invaluable in terms of providing convenience to non-Arabs and creating a conceptual language of science, especially the true understanding of the Holy Qur'an. However, along with easy and understandable concepts, many concepts that resemble each other have emerged although they have different functions in the sentence in this process and the concepts of "Worth" (Bedel) and "Declaration Attribution" (Atf-ı Beyan) stand out particularly among these concepts. If the definition, types and distinctive features of these two concepts are not known in an integrated way, it is highly likely to be confused with each other. This will make the meaning and translation problem encountered in verbal and written expressions more difficult. In this respect, in the article, different definitions of "Worth" (Bedel) and "Declaration Attribution" (Atf-ı Beyan) definitions, from the formation process to the evolution process, together with the different definitions, description, elements and especially functional similarities and differences between them and important determinations have been made towards the true understanding of both concepts.

Keywords: Arabic Grammar, Grammar Concepts, Concept of Worth, Types of Worth, Declaration Attribution Concept.

Giriş

Neredeyse her toplumda dil ve dilin içinde yer alan kavramlar üzerine birçok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Arap dili hakkında yapılan araştırma ve çalışmaların daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bunda, Arap dilinin kadim bir geçmişe sahip oluşunun etkisi vardır ama İslâm dininin sosyolojik ve kültürel etkisi daha fazla olmuştur. Dolayısıyla dil alanında özellikle de kaside ve şiirde oldukça ileri bir düzeyde olan Arap toplumunda İslâm dininin kabulüyle birlikte gerek resmi gerekse bireysel olarak birçok dilsel faaliyet yürütülmüştür.

Yaygın kanaate göre Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından girilen bu faaliyetler onun öğrencileri olan Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708), Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746), 'Anbesetü'l-Fil (ö. ?), Meymûn el-Akrân (ö. ?), Abdurrahman b. Hüzmü (ö. 117/735), İbn Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/735) ve İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) tarafından devam ettirilmiştir (Kızıklı, 2006): 276-279). Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) öğrencisi olan Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) eliyle de yeni bir evreye girmiştir.

Bu süreçte gramere dair birçok eser yazılmıştır. Nasr b. Âsım el-Leysî'nin "Kitâbun fi'l-'Arabiyye" (كتاب في العربية), Abdullah b. Ebi

İshâk el-Hadrami'nin “Kitâbu'l-Hemz” (كتاب الهمز), İsa b. Ömer es-Sekafi'nin “el-Câmi‘ (الجامع) ve “el-Mukemmil” (المكمل), Ebû Ca‘fer er-Ruâsî'nin (ö: 187/803) “el-Faysal” (الفیصل) ve “et-Taşğîr” (التصغیر) adlı eseri bu teliflerin başlıcalarıdır (İbnu'n-Nedîm, 2009: I-II, 110, 192, 193; Ebû't-Tayyîb el-Lüğavî, 1955: 12, 23; Abdul Âl Sâlim Mükerrerem, 1993: 80). Ama günümüze kadar ulaşmış olan en eski gramer kitabı, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb* adlı eseridir. Şüphesiz ki bu eser gramer alanında yazılmış olan en hacimli eserdir ve birçok gramer kavramını da doğrudan ve dolaylı bir şekilde kapsamaktadır (Çıkar, 2009: 7; Akbaş, 2018a: 64; 2018b: 394).

Aslında Sîbeveyhi'nin bu eseri gramer sahasında gündeme gelmiş olan bütün kavramların ana kaynağını teşkil ettiği gibi sonraki dönemlerde yürütülmüş olan dil ve gramer bağlantılı faaliyetlerin de en önemli kaynağı olmuştur (Akbaş, 2017: 429). Üzerinde yazılmış olan yüzlerce şerh kitabı, onun Arap dili ve gramerindeki konumunu açıkça ortaya koymaktadır (Akbaş, 2018b: 393).

Zamanla sistematik bir düzene sokulmaya çalışılan gramer kavramları arasında birbirine benzer ve bazen ayırt edilmesi zor olan bir takım kavramlara da rastlamak mümkündür. Bu kavramlar arasında özellikle “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramları oldukça önemlidir. Birçok gramer kitabında müstakil başlıklar verilerek bu iki kavram arasında ne gibi farklılıkların olduğunu detaylı bir şekilde ele alınması bu sebepten olsa gerektir. Bu açıdan birbirleriyle karıştırılma ihtimali yüksek olan bu iki kavramın detaylı bir şekilde araştırılarak ilgililerin istifadesine sunulması makalenin asıl amacıdır.

Ülkemizde genel anlamda Arap gramer kavramlarıyla küçük ebatlı çalışmalar elbette ki bulunmaktadır ama en kapsamlı çalışma bir Doktora Tezi olarak Rıfat AKBAŞ tarafından yapılmıştır. Akbaş, “Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu” adlı tezinde kavramların isimlendirilmesi ve tanımlanması sürecini kronolojik olarak ele almış ve birçok kavramın gerek isimlendirme gerekse tanımlama açısından özellikle müptediler üzerinde bir sorun oluşturduğu fikri üzerinde durmuştur. Akbaş'ın konu ile ilgili birkaç makalesi de ayrıca incelenmesi gereken makaleler arasındadır.

Gramer kavramları içerisinde özellikle “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramlarını inceleme konusu yapan araştırmacılar da olmuştur. Örneğin Mustafa TOPRAK tarafından 2015 yılında “Arap Dilinde Bedel-Atfu'l-Beyân ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanımı” başlığıyla bir Yüksek Lisans Tezi kaleme alınmıştır. Fakat isminden de anlaşılacağı üzere bu, daha çok Kur'ân ağırlıklı bir çalışma olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu makalede ise teşekkül sürecinden gelişme ve tekâmül sürecine kadar “Bedel” ve “Atf-ı Beyân” kavramlarının farklı tanımlamaları ve gramercilerce detaylandırılmış olan çeşitlerine yer verilmiştir. Bedel ve Atf-ı Beyân kavramları arasında ne gibi fonksiyonel benzerlik ve farkların olduğu hususu da örnekler doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır. Makalede her iki kavramın doğru anlaşılmasına yönelik bazı tespitlere de ayrıca yer verilmiştir.

1. Arapçada Bedel ve Atf-ı Beyân Kavramlarının Tanımı ve Çeşitleri

Bedel ve atf-ı beyân kavramlarının tanımı ve çeşitlerine geçmeden önce tanım hakkında bir takım bilgilerin verilmesi yerinde olacaktır. Bilindiği üzere Arapçada her kelime hem sözlük hem de istilâh anlamı doğrultusunda incelenmeye tabî tutulur. Genelde sözlük âlimleri kelimenin sözlük boyutuyla ilgileniyorken gramerciler kelimenin hem sözlük hem de tanım (istilâh) boyutu üzerinde dururlar. Arapçada Tanım’ın karşılığında genellikle “ta’rîf” (تعريف) kavramı kullanılmaktadır. Ta’rîf, sülâsî mezîd kipinde gelen “arrefe” (عَرَفَ) fiilinin mastarıdır, “bildirmek”, “göstermek”, “öğretmek” ve “kapalılığı gidermek” anlamlarında kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2010: XI, 141; el-Fîrûzâbâdî, 2008: 1078). el-muarrif (المعرف) ve “el-kavlü”ş-şârih (القول الشارح) olarak da adlandırılan ta’rîf, Mantıkçılara göre الطريقُ “Tasavvur (edilebilen) arzuya ulaştırıcı yol” şeklinde açıklanmıştır (et-Tehânevî, 1996: I,482). Dilbilimcilerine göre ise hakiki (التعريف الحقيقي) ve lafzî (التعريف اللفظي) olmak üzere ikiye ayrılan ta’rîf, “Bir şeyin hakikatini bildiren söz veya ifade” şeklinde tanımlanmıştır (el-Cürçânî, 1985: 65; el-Fâkihî, 1996: 15).

Tanım karşılığında kullanılan diğer bir kavram “engellemek ve sınır çizmek” anlamına gelen hadd (حد) terimidir (el-Cevherî, 1430/2009: 230). Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) tarafından الحدُ عندنا عبارةٌ عن تعريف الشيء بأجزائه أو بلوازمه أو بما يترتب منها، تعريفاً جامعاً مانعاً “Bize göre hadd, belli bir şeyin ya kendi cüzleri ya levazımları ya da her ikisiyle birlikte câmi ve mâni bir şekilde tanımlanmasıdır” şeklinde açıklanmıştır (es-Sekkâkî, 1983: 436). Ebû Nasr el-Fârâbî (ö. 339/950) ise haddin amacını şu şekilde açıklar: الحد يعرف من الشيء أمرين اثنين أحدهما: “Hadd bir şeyi iki yönden tarif eder. Birincisi, o şeyin cevherini yani zatını tanımlar. İkincisi ise onunla kendisinin dışında yer alan şeyleri tanımlar” (el-Fârâbî, 1968: 78).

Bazı dilbilimciler, tanımın hem câmi (الجامع) yani kendisiyle ilgili her şeyi kapsayıcı hem de mâni (المانع) yani kendisi dışında olan her şeyi engelleyici olması gerektiğini açıkça ifade ederler

(Abdurrahmân el-Câmî, 2009: I, 36; es-Suyûtî, 1998: I, 308, 309; 2011: 63). Ayrıca tanımlarda oldukça kapalı, ortak birkaç anlama gelebilen ve mecaz içerikli ifadelerin kullanılmaması gerektiği yönünde açıklamalar da yapılmıştır.¹(et-Tehânevî, 1996: I, 485).

1.1. Bedel Kavramının Tanımı ve Çeşitleri

Arapçada *بدل* - *يبدل* - *بدلاً* fiilinden türeyen bedel kelimesi lazım bir fiil olup *ب* harfiyle muteaddi olmaktadır. Sözlükte değiştirmek, başkalaştırmak, yerine koymak gibi anlamlara gelmektedir (er-Razi, 1986: 18). Bu kelime bedel (*بدل*) ve bidil (*بدل*) şeklinde de kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 2010: XIII, 50).

Bedel kavramını Basralıların önemli temsilcilerinden sayılan Sîbeveyhi (ö. 180/796), Ahfeş el-Avsat (ö. 215/830), Ebü'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900) ve İbnu's-Serrâc (ö. 316/929) da kullanmıştır. (Sîbeveyhi, 1982: I, 150-152; el-Ahfeş, el-Evsat, 1990: I-II, 16-32, 60, 75, 119, 144, 155, 195, 215; el-Müberred, 1994: III, 271, IV, 211, 295-298, 399; İbnu's-Serrâc, 1996: II, 46-49; III, 304, 305). Öte yandan bu kavramın bazı Kûfelî gramerciler tarafından *et-terceme* (الترجمة), *et-tekrîr* (التكرير), *el-mardûd* (المردود), *et-tefsîr* (التفسير), *el-civâr* (الجوار) ve *et-tebyîn* (التبيين) şeklinde ifade edildiği de görülmektedir (el-Ferrâ,

¹ Öte yandan tanım eğer yakın cins ve fasıldan oluşuyorsa buna “hadd-ı tam” denilir. Çünkü böyle bir tanım efradını cami ağıyarını da mani eder. Nitekim cins ile fasl-ı karib nesnenin özünü ve mahiyetini oluşturmaktadır. Dolayısıyla tanımı yapılan şey, tanımın içine girdiği şeyin bizzat kendisi olup tanımın dışında kalan her şeyden de farklı olmalıdır. (Çıkar, 2005: 54). Tanımın câmî (الجامع) ve mâni (المانع) olması, kapalı ve müphem ifadeleri içermemesi ayrıca cins (الجنس) ve fasl-ı karîb (الفصل القريب) içermesi şeklindeki koşullarda dilci ve gramercilerin hemfikir oldukları söylenemez. Nitekim İbn Yaîş el-Halebi (ö. 643/1245) Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *الفعل ما دل على اقتران حدث بزمان* “Fiil, bir hadisin zaman ile olan birlikliğine delâlet eden şeydir” tarzındaki tanımını eleştirerek şöyle der: Tanımlanan şeyler, uzak özsel niteliklerle (الجنس البعيد) değil yakın özsel niteliklerle (الجنس القريب) açıklanmalıdır.” (ez-Zemahşerî, 2004: 243; İbn Yaîş, 2001: IV, 204, 205). Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949) de fiilin tanımında mâ (ما) ve ev (أو) gibi edatların kullandığı için İbn ‘Uşfûr el-İşbîlî tarafından (ö. 669/1270) eleştirilmiştir. (İbn Uşfûr, 1998: I, 26). Fakat İbn Uşfûr da eş-Şelevbîn olarak bilinen Ebü Ali Ömer b. Muhammed el-İşbîlî (ö. 645/1247) tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Çünkü ona göre müphem edatların kullanılmaması yönündeki yaklaşım mantıkçı ve kelamcılara aittir ve bunun nahivcilerin yapmış oldukları tanımlarda bir ölçüt olarak görülmesi bir akıl tutulmasıdır. (eş-Şelevbîn, 1993: I, 229, 230; Akbaş, 2018a: 146). Aslında dilci ve gramerciler arasındaki muhalefetin ana nedeni özellikle mantıkçılar tarafından öne sürülen bazı ölçütlerin ele alınan tanımlarda kullanılması ve kabulüdür. Arap gramerinin geliştiği merkez dışına taşındıktan sonra yeniden şekillenme süreci ise var olan muhalefeti daha belirgin kılmıştır. Çünkü gramer mevzularının tasnifi ve fonksiyonel anlamda yeniden değerlendirilmesinde yazarların birbirinden farklı hareket noktalarına benimsenmeleri, ortaya yöntem ile birlikte çözüm bekleyen bir kavram ve terim sorununu da çıkartmıştır (Akbaş, 2018a: 232, 233).

1983: I, 51, 168, 192, 193; II, 187; III, 279; Sa'leb, 1950: I, 20; en-Nehhâs, 1985: I, 307; İbn Akîl, 1980a: II, 427; Ebû Hayyân, 1988: IV, 1962; es-Suyûtî, 1998: III, 147; Akbaş, 2018a: 213).

İlk dönemlerde bedelin sadece çeşitleri üzerinden ele alındığı ve detaylı bir açıklaması ve tanımının yapılmadığı fikrine katılmak mümkündür. Nitekim Sîbeveyhi, Ebü'l-Abbas el-Müberred, İbnu's-Serrâc, Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî, Ebü Alî el-Fârisî, Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî ve Şelebîn olarak bilinen Ömer b. Muhammed b. Ömer gibi âlimler bedelin tanımını yapmadan doğrudan çeşitlerine değinmişlerdir. Bedel kavramını ilk olarak basit bir şekilde açıklamaya çalışan ilk gramerci İbn Cinnî (ö. 392/1002) el-Bağdâdî'dir. Onun, *واعلم أنَّ البَدْلَ يجري مجرى التوكيد في التَّحْقِيقِ والتَّشْدِيدِ، ومجرى الوصف في الإيضاح والتَّخْصِيبِ* “Bilmelisin ki: bedel, tahkik ve pekiştirme açısından te'kid, izah ve tahsis açısından ise sıfat gibi değerlendirilmektedir” şeklindeki açıklaması sade olduğu gibi basit ve açıklayıcıdır (İbn Cinnî, 1978: 68).

Hicri dördüncü yüzyılda vefat ettiği belirtilen Abdullah b. Ali es-Saymerî'nin, *واعلم أنَّ البَدْلَ يجيء في الكلام على تقدير وقوعه موقع الأول من غير* *وإبطال الفائدة بذكره* “Bedelin (anamlı bir cümle içerisinde), birincisi (mübdelün minh) lağvedilmeksizin ve zikredilmesindeki fayda iptal edilmeksizin birinci ögenin (mübdelün minh) yerine geldiğini bilmelisin” şeklindeki tanımı ile İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *البَدْلُ تابع* “Bedel, metbu' olmaksızın metbû'a (mübdelün min olan ögeye) nispet edilen şeyle (hükümle/eylemle) kast olunan bir tabîdir/kelimedir” tarzındaki tanımında cümle içerisinde asıl kastedilen ögenin bedel olduğuna vurgu yapılmakla beraber mübdelün minh ögesinin de faydasız ve işlevsiz olmadığına dikkat çekilmeye çalışıldığı görülmektedir (es-Saymerî, 1982: I, 156; İbnu'l-Hâcib, 2008: 103).

Bununla birlikte bedel kavramını tanımlarken özellikle mübdelün minh ögesinin cümle içindeki telaffuzundan ziyade hiçbir işlev ve anlama sahip olmadığını ifade eden gramerciler de bulunmaktadır. Örneğin İbn Uşfûr el-İşbilî (ö. 669/1270) bedel için, *أو تأكيده، وعلى أنَّ البَدْلَ إعلام السامع بمجموع اسمين، أو فعلين على جهة تبيين الأول* “Birinci ögenin (mübdelün minh) tebyin ve tekid edilmesi ve lafzen değil manen yok hükmünde sayılması cihetiyle muhataba iki isim veya iki fiilin her ikisini (de) bildirmektir” şeklinde bir tanım yapakta ve mübdelün minh ögesinin anlam açısından yok hükmünde kabul edildiğini belirtmektedir (İbn Uşfûr, 1972: I, 242).

Aslında yukarıda aktarılan tanımların anlam ve işlev bakımından sadece bedel kavramını açıklamaya yönelik olduğu söylenebilir. Başka bir ifadeyle bu tanımlarda, bazı kavramların bedelin kapsamı dışında bırakılması amacı çok fazla görülmemektedir. Fakat

gerek İbn Malik'in (ö. 672/1274) واسطةً هو المسمى بتابع المقصود بالحكم بلا (ö. 672/1274) "Hiçbir vasıta/edât olmadan (cümle içinde belirtilen) hükümle/eylemle) maksud olan tabî, bedel olarak adlandırılmaktadır" biçimindeki tanımı gerekse Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin (ö. 745/1344) البدل تابع مستقل بمقتضى العامل تقديراً دون متبوع "Bedel, âmili(ni) takdiren isteyen ve birinci öğeye (her yönüyle) bağımlı olmayan bir tabîdir" şeklindeki tanımı, hem bedelin açıklamasını hem de bedel olarak değerlendirilmemesi gereken tabîleri kapsamaktadır (İbn Mâlik, 2007: 138; Ebû Hayyân, 1988: IV, 1961). Zira birinci tanımında yer alan بلا واسطة kaydıyla بل edâtı ile düzeltilmeye çalışılan cümlelerde yer alan tabîlerin tanımın kapsamına girmesi engellenmiş ikinci tanımında yer alan مستقل kaydıyla da tevabilerin (التوابع) diğer çeşitleri olan sıfat ve tekid gibi öğeler tanım dışında bırakılmaya çalışılmıştır. Çünkü sıfatın mevsufa, tekidin de müekkedde her yönüyle bağımlı olma zorunluluğunun olduğu bilinmektedir.

Bedel kavramının tanımını, özellikle diğer tabîleri kapsam dışı bırakmak için yapan diğer bir gramerci de İbn Hişâm en-Nahvî(ö. 761/1360)'dir. Müellif bedel için ele aldığı البدل في اللغة العوض وفي الاصطلاح تابع مقصود بالحكم بلا واسطة "Bedel (kavramı) sözlükte "karşılık" (alternatif) anlamına gelir. Terim olarak da vasıtasız bir şekilde (cümle içinde belirtilmek istenen) hükümle/eylemle maksud olan bir tabîdir" şeklindeki tanımını bizzat tahlil etmekte ve şu şekilde açıklamalara yer vermektedir: "Tanımında yer alan تابع ifadesi cinstir ve tüm tabîleri içine almaktadır. مقصود بالحكم kaydı, tanımın özellikle sıfat, tekid ve atf-ı beyân kavramlarını kapsamaması içindir. بلا واسطة kaydı ise atf harfleri vasıtasıyla cümle içinde belirtilmek istenen eyleme ortak olan öğeyi yani ma'tûfu kapsam dışına bırakmak içindir." (İbn Hişâm, 2004: 288). Celâlüddîn es-Suyûtî'nin yaptığı tanım ve tahlil de İbn Hişâm'ın tanımını ve tahliliyle tamamen örtüşmektedir (es-Suyûtî, 1998: III, 147, 148).

1.1.1. Bedelin Çeşitleri

Genellikle gramer kitaplarında bedelin, bedelü'l-kül mine'l-kül, (بدل البعض من الكل), bedelü'l-ba'z mine'l-kül, (بدل الكل من الكل), bedelü'l-iştîmâl (بدل الاشتمال) ve bedelü'l-mübayin (بدل المبين) şeklinde dört çeşidinin olduğu görülmektedir. Aslında ilk dönemlerde bu tür çeşitlendirmelerin farklı ifade ve ortak örnekler üzerinden yapıldığı çok sık görülmektedir. Örneğin Sîbeveyhi (ö. 180/796), رأيت قومك أكثرهم "Kavminin çoğunu gördüm", رأيت بنى زيد تلتئيمهم "Zeydoğullarının üçte ikisini gördüm", رأيت بنى عمك ناساً منهم "Amcaoğullarından bir grubu gördüm", رأيت زيدا عمراً "Zeyd'i gördüm (hayır-hayır) Ömer'i gördüm" ve رأيت عبد الله شخصه "Bizzat Abdullah'ı gördüm" diyerek bedel kavramının

yanı sıra bedelin çeşitlerine de işaret etmiştir (Sîbeveyhi, 1982: I, 150-152).

Ebü'l-Abbâs el-Müberred (ö. 286/900), bedelin dört kısma ayrıldığını belirttikten sonra فضرب من ذلك أن يُبدل الاسم من الاسم إذا كانا لشيء واحد وبالضرب الآخر أن تُبدل بعض الشيء منه وبالضرب الثالث “Diğer kısım bir şeyin bazısının/parçasının ona bedel olmasıdır” şeklinde bir açıklama yapan Müberred bedel iştimal için “Üçüncü kısım, mananın kendisi için ifade edilen ilk öğenin (mübdelün minh) dışındaki şeye yönelmesidir” şeklinde bir değerlendirmede bulunur. “Dördüncüsü (ise) ancak unutan veya yanılan bireylerin ifadelerinde yer alır ve benzeri ne Kur’ânda, ne şiirde ne de müstakim (kuralı ve doğru) kelimada bulunmaz” şeklindeki açıklamasıyla da bedelü'l-mübâyine işaret eder (el-Müberred, 1994: IV, 295-297).

İbnu's-Serrâc (ö. 316/929), bedel kavramı için عطف البدل tabîrini de kullanır ve bedelin dört çeşide ayrıldığını söyler. Ayrıca o, bedelü'l-kül mine'l-kül için هو هو وما أبدلته من الأول وهو هو؛ bedelü'l-ba'z mine'l-kül için ما كان من سبب الأول وهو مشتملٌ؛ bedelü'l-iştimal için ما أبدل من الأول وهو بعضه؛ bedelü'l-mübâyin için بدل الغلط والنسيان وعليه؛ bedelü'l-kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949) de bedelin dört çeşidinin olduğunu söyler, fakat o, bedelü'l-kül mine'l-kül için بدل المصدر؛ bedelü'l-iştimal için بدل الشيء من الشيء وهما لعينٍ واحدٍ؛ bedelü'l-kâsım ez-Zeccâcî (1984: 23, 25) ve بدل الشيء من الشيء. tabîrini kullanır (es-Süheylî, 1992: 239). Fakat Süheylî'nin bedel ile ilgili bütün örneklerini âyetler üzerinden vererek bedelden çok âyetlerin semantik tahlillerine girdiği görülmektedir (es-Süheylî, 1992: 232-239).

Bedel kavramını yukarıda aktarıldığı şekilde doğrudan çeşitleri üzerinden ele alarak açıklamaya çalışan dilci ve gramerciler arasında Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), İbn Cinnî (ö. 392/1002), Abdülkâhir el-Cürcânî, (ö. 471/1078), Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ve İbnu'l-Hâcib de bulunmaktadır (el-Fârisî, 1969: I, 283, 284; İbn Cinnî, 1978: 68; el-Cürcânî, 1982: II, 930, 931; ez-Zemahşerî, 2004: 122; İbnu'l-Hâcib, 2008: 103).

Ebü'l-Bekâ el-'Ukberî (ö. 616/1219), bedelin sözlük ve terim anlamlarının birbirleriyle aynı olduğunu aktardıktan sonra anlamlı bir cümlede bulunan bedel ve mübdelün minh öğelerinden ikincisinin (bedel) birinci öge (mübdelün minh) yerine geçmeye elverişli olmasını

yegâne koşul sayarak bu konuda dile getirilen eleştirilerin yersiz ve tutarlı olmadığını da detaylı bir şekilde aktarır (el-Ukberî, 1995: I, 409). Ukberî, gayet açık ve seçik olduklarından dolayı mütekellim ve muhatap zamirleri dışında tüm isimlere bedel gelebileceğini², mübdelün minh ögesine dönen bir zamirin bedelül' ba'z ve bedelü'l-iştimal öğelerinde bulunması gerektiğini ve bedelü'l-mübâyinin bir çeşidi olan bedelü'l-galatın tespiti için en uygun atif edatının da bel (بَل) edâtı olduğunu da aktarır (el-Ukberî, 1995: I, 413, 414).

Bedel çeşitlerini altı olarak aktaran İbn Usfür, bedelü'l-kül mine'l-kül tabîri yerine بدل شيء ifadesini kullanır. Diğer bedel çeşitlerini de بدل بعض من كل، بدل اشتغال، بدل بقاء، بدل الغلط ve بدل نسيان olarak veren İbn Usfür aktardığı her bir bedel çeşidini ayrı ayrı değerlendirir (İbn Usfür, 1972: I, 242-244). Öte yandan marifenin marifeye, nakirenin nekireye, marifenin nekireye ve nekirenin marifeye bedel olabileceğini aktaran İbn Usfür, zahirin zahire, zamirin zamire, zahirin zamire ve zamirin zahire bedel olabileceğini de aktarmakta, bedelü'l-ba'z ve bedelü'l-iştimal çeşitlerinde zamirin zamire ya da zahire bedel olamayacağı yönünde bir bilgiye de yer vermektedir (İbn Usfür, 1972: I, 244, 245).

Ebû Hayyân el-Endelûsî، بدل موافق من موافق için بدل كل من كل، بدل بعض من كل ve بدل الكل من بعض çeşitlerine de değinen Ebû Hayyân bu üç çeşit üzerinde gramercilerin ittifakından da söz eder. بدل الكل من بعض ve بدل الإضراب olarak da adlandırdığı بدل البقاء hakkında ise bir ittifakın oluşmadığını aktarır (Ebû Hayyân, 1998: IV, 1964, 1965-1969).

Bedel çeşitlerinden biri de literatür kitaplarında çok sık rastlanılmayan bedelü't-tafsîl (بدل التفصيل) çeşididir. Genelde gramerciler tarafından ele alınmayan bu bedel çeşidi, soru ve şart edatlarıyla birlikte kurulan bir cümleden sonra açıklama bazında getirilen öğeler şeklinde değerlendirilmiştir. Örneğin, “Paran ne kadar, yirmi mi otuz mu?” anlamına gelen أم ثلاثون كم مائة cümlesinde yer alan عمرو ve ona atfedilen ثلاثون kelimesi, istifhâm edâtı olan كم kelimesi için bedelü't-tafsîldir. Aynı şekilde “kim kalkarsa ister Zeyd isterse Amr, ben de onunla kalkacağım” anlamına gelen من يقيم إن زيد و عمرو cümlesindeki زيد ve عمرو kelimeleri şart edâtı olan من kelimesine bedelü't-tafsîldir (el-Ezherî, 2000: II, 203).

Aktarılan bilgiler ışığında gramercilerin çoğunun bedeli, doğrudan verdikleri örneklerle açıklayıp bazen tanımına değindikleri bazen de sadece çeşitleri üzerinde durdukları şeklinde bir çıkarım yapılabilir. Genelde bedeli dört kısma ayırıp bu doğrultuda örnek vermeye çalışan gramercilerin yanı sıra bedelü'l-mübâyin çeşidi altında değerlendirilen bedelü'l-galat, bedelü'l-bedâ ve bedelü'n-nisyân

²İbn Usfür el-İşbilî de bu görüşü savunmaktadır. (İbn Usfür, 1972: I, 245, 246).

çeşitlerini müstakil değerlendirenler de olmuştur. Ayrıca bedel için ele alınan tanımlarda özellikle altı çizilmeye çalışılan husus, “mübdelün minh ögesinin faydasız ve anlamsız addedilmemesiyle birlikte cümlede ifade edilmeye çalışılan hükümden asıl kastedilenin bedel olduğudur” şeklinde bir yargıya da varılabilir.

1.1.2. Bedel Çeşitlerinin Tanımı

Yukarıda da değinildiği gibi gramercilerin genelde bedelin dört çeşidi üzerinde durdukları söylenebilir. Bu çeşitlerin ilki, bedelü'l-mutabık olarak da adlandırılan bedelü'l-kül mine'l-kül'dür. هو البدل هو البدل المعنى “Mübdelün minh ögesine mutabık ve mana itibarıyla de ona eşit olan bedel türüdür” şeklinde tanımlanan bu çeşit için “مُبدَلُ مَنْ جَاءَنِي أَخُوكَ زَيْدٌ” cümlesi örnek olarak verilebilir. Zira cümlede bedel olan زَيْدٌ kelimesi mübdelün minh olan أَخُوكَ kelimesine mutabık olduğu gibi anlam açısından da müsavidir (el-Hudari, 1995: 2, 109). Bedelü'l-ba'z mine'l-kül için “هو بدل الجزء من كله قليلا كان هذا الجزء أم كثيرا” “İster az olsun ister fazla olsun bir cüz'ün/parçanın bir şeyin küllünden/tamamından olan bedeldir” biçiminde açıklanmaya çalışılan bu bedel türüne de “أَكَلْتُ الْخُبْزَ ثَلَاثَةً” “Ben ekmeği (aslında) üçte birini yedim” cümlesi örnek verilebilir. Ayrıca bedelin bu türünde, mercii mübdelün minh ögesi olmak üzere mutlaka açık ya da gizli bir zamirin bulunma zorunluluğu vardır. Bedelü'l-iştimal için yapılan tanım ise şöyledir: “هو الدال على معنى في متبوعه” “Matbuında (mübdelün min ögesinde) bulunan bir manaya delâlet eden şeydir” “أعجبني زيد علمه” “Zeyd'in kendisi (aslında) ilmi hoşuma gitti” şeklinde bir örnekle açıklanabilen bedelü'l-iştimalin tespiti diğer iki çeşide göre daha kolay görülmektedir. Öte yandan bedelin bu türünde de mübdelün minh ögesine dönen bir zamirin bulunma zorunluluğu vardır. (İbn Burhân, 1984: I, 231; İbn Yaîş, 1998: III, 64).

Bedel çeşitlerinin dördüncüsü olan bedelü'l-mübâyin'in bedelü'l-galat (بدل الغلط), bedelü'n-nisyân (بدل النسيان) ve bedelü'l-idrâb (بدل الإضراب) çeşitleri bulunduğu gibi bu son kısmın bazen bedelü'l-bedâ (بدل البداء) şeklinde dillendirildiği de görülmektedir (es-Suyûtî, 1998: III, 149). Bu bedel türlerinin de ayrı ayrı tanımları yapılmış, böylece birbirleriyle karıştırılma ihtimalleri en aza indirgenmeye çalışılmıştır. Bedelü'l-galattan başlayacak olursak bu çeşit için yapılmış olan tanım genellikle “هو ما لا يقصد المتكلم فيه ذكر المتبوع بل سبق إليه اللسان فذكره” “Mütেকellimin matbuu (mübdelün minh ögesini) zikretmeyi kastetmediği fakat dil sürçmesinden dolayı zikrettiği bedeldir” şeklindedir. Örneğin “لقيت رجلا حمارا” “Ben bir adamla (bilakis) merkeple karşılaştım” cümlesinde mütেকellimin kasdı kendisinin bir merkeple karşılaştığını beyân etmektir ama yanlışlıkla رجلا dediği için hemen

ardından حمارا kelimesini söyleyip bu dil sürçmesini düzeltmiştir. Bedelü'n-nisyân çeşidinde de unutkanlık ön plandadır. Başka bir ifadeyle bedelu'l-ğalat dille alakalı iken bedelü'n-nisyân akıl ile alakalıdır. Örneğin çarşıda Ali'yi gören bir kişi رأيت عمر “Ömer'i gördüm” derse daha sonra çarşıda gördüğü kişinin aslında Ali olduğunu hatırlarsa ve sözünü رأيت عمر عليا şeklinde düzeltirse bu durumda Ali kelimesi “bedelü'n-nisyân” olarak değerlendirilir (İbn Hişâm, 2004: 290).

Bedelü'l-İdrâb çeşidinin tespitinde ise unutulmaması gereken şey ortada bir dil sürçmesi veya unutkanlığın olmadığı hususudur. Zira ما يقصد متبوعه كما يقصد هو “Kendisi gibi matbuunun (mübdelün minh öğesinin) da kast edildiği bedeldir” şeklindeki tanımından da böyle olduğu anlaşılmaktadır. “Bu bedele bedelü'l-beda (بدل البداء) da denilir. Yani önceden açık olmayan daha doğrusu açıklanmayan bir şeyin açıklanmaya çalışılmasıdır. Örneğin: “أكلتُ خبزاً لحمياً” “Ben ekmek yedim,(ayrıca) et de yedim” Burada mütekellim ilk başta kendisinin ekmek yediğini haber vermektedir. Daha sonra kendisinin et yediğini de haber vermeye çalışarak لحمياً kelimesini söyleme gereksinimini duymuştur. Dolayısıyla bu bedel türü بل atıf harfiyle atıf olmuş bir tabî gibi değerlendirilmeli ve أكلتُ خبزاً بل لحمياً şeklinde anlaşılmalıdır (el-Ezherî, 2000: II, 195, 196).

1.1.3. Bedelin Âmili

Bedel kavramının tanımı gibi âmili hakkında da dilci ve gramercilerin hem fikir oldukları söylenemez. Zira bazıları mübdelün minh ve bedel öğelerinin âmilini aynı görürken bazıları da farklı görmektedir (İbnu'l-Enbârî, 1997: 158). Gramercilerin ortak bir yaklaşım sergilemediği, Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219): العامل في البديل غير العامل في المبدل منه. وذلك العامل هو تقدير الإعادة أي: إعادة العامل الأول. فقولك مررت بزيد أخيك تقديره: بزيد بأخيك. وقال قوم: العامل فيه عامل الأول.

Bedel öğesindeki âmil mübdelün minh öğesinde amel eden âmilin dışında bir âmildir. Bu âmil (mübdelün minh âmilinin) aynısının iadesidir. Bundan dolayı senin مررت بزيد أخيك (şeklinde ifade ettiğin) cümlenin takdiri مررت بزيد بأخيك şeklindedir. Bazıları da bedeldeki âmilin mübdelün minh öğesinin âmili olduğunu söylemiştir

şeklindeki beyânatından da açıkça anlaşılmaktadır (el-Ukberî, 1995: I, 414).

Kayıt altına alınmış bir şekilde günümüze kadar ulaşmış olan ilk gramer eserinin sahibi olan Sîbeveyhî'nin رأيتُ قومك أكثرهم cümlesinin رأيتُ قومك أكثر şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmesine binâen ona göre bedel ve mübdelün minh öğelerinde amel eden şeyin bir olduğu

anlaşılmaktadır denilebilir (Sîbeveyhi, 1982: I, 150; Toprak, 2015: 38). Nitekim Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Mufasssal* adlı eserinin şârihi İbn Yaîş (ö. 643/1245), Sîbeveyhi, Müberred, Muhammed b. Yezid ve Sîrâfî'nin bedel ve mübdelün minh öğelerinin âmilini aynı gördüklerini aktarmaktadır (İbn Yaîş, 2001: II, 264). İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) de her iki öğenin âmilinin aynı şey olduğu yönündeki görüşü Sîbeveyhi'ye dayandırmakta ve kendisi de bu görüşü desteklediğini söylemektedir³ (İbn Mâlik, 1990: III, 330).

Müberred, bedelü'l-kül mine'l-kül çeşidine örnek verdiği مررت زيد بأخيك زيد cümlesinde yer alan زيد kelimesinin أخ kelimesine bedel olduğunu söyledikten sonra söz konusu cümlenin aslında مررت بزید şeklinde algılanmasını isteyerek bunu şu şekilde izah etmeye çalışır: لَأَنَّ الَّذِي عمل في الذي قبله قد صار يعمل فيه “Çünkü bedelden önce bulunan şeyde amel eden (âmil, artık) bedelde amel etmektedir.” (el-Müberred, 1994: IV, 295). Kuşkusuz Müberred'in bu ifadesi mübdelün minh öğesinde amel eden şeyin bedel öğesinde de amel ettiğini göstermektedir.

Zemahşerî'nin والذي يدل على كونه مستقلا بنفسه أنه في حكم تكرير العامل “Bedelin müstakil/bağımsız olduğuna delâlet eden şey, âmilinin tekrar hükmünde olduğu (gerçeği)dir” şeklindeki açıklamasına bakılırsa onun mübdelün minh öğesinde amel eden şeyin aynısının bedel öğesinde de amel ettiğini kabullendiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Zamahşerî'ye göre her iki öğenin âmili aynı cinsten olmak üzere ayrıdır (Zemahşerî, 2004: 123). Bu görüşü Ahfeş el-Avsat, Ebu Ali el-Farisi (ö. 377/987), Rummani, İbn Yaîş ve Halid el-Ezherî (ö. 905/1499) gibi âlimler de benimsemiştir (el-Ezherî, 2000: II, 190; el-Farisi, 1982: II, 831; İbn Burhan, 1984: I, 229; İbn Yaîş, 2001: II, 264).

Kemâlüddîn İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181) *Esrârü'l-Arabiyye* adlı eserinde bedelin âmilî hakkında iki farklı görüşün olduğu belirterek şöyle der: “Birinci görüşe göre bedelin âmilî mukadderdir ve mübdelün minh öğesinin âmilî buna delalet ettiğinden dolayı hafzedilmiştir. Bu görüşte olanların delilleri bedelin âmilinin bazen açıkça gelmesidir. Örnek olarak şu ayet verilebilir: وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِنَبِيِّهِمْ سُقْفًا مِنْ فِصَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ “Eğer insanların (inkârcıların dünyadaki refahına bakıp onlar gibi yaşamak isteyerek) küfürde birleşen tek bir ümmet olması (tehlikesi) olmasaydı, Rahman olan

³Bedelin âmilî hakkında, yazdıkları eserlerinde açık bir görüş belirtmeyen gramerciler de bulunmaktadır. Bunlar arasında Ebû Ali el-Fârîsî, İbn Cinnî, Zeccâcî, İbnu'l-Hâcîb ve Ebû Hayyân el-Endelûsî sayılabilir. Nitekim el-Endelûsî'nin *İrtişâfu'd-Darab* adlı eserinde, “nahivcilerin çoğunluğuna göre bedelin âmilî mukadderdir, Sîbeveyhî ve Müberred'e göre ise bedelin âmilî mübdelün minh öğesinde âmel eden şeydir” dedikten sonra kendisinin hangi görüşü tercih ettiğine dair bir bilgiye yer vermediği görülmektedir (Ebû Hayyân, 1998: IV, 1964, 1965-1969).

(Allah'ı) inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve üzerinde çıkıp yükselecekleri merdivenleri gümüşten yapardık” (Zuhrûf 43/33). Burada mübdelün minh olan لَمَنْ kelimesinin başında âmil olan lam harfi cer vardır. Bu kelimeye bedel olan لِيُؤْتَهُمْ kelimesinde de âmil açık bir şekilde gelmiştir. Eğer bedel ve mübdelün minh öğelerinin âmilleri bir olmuş olsaydı bedel öğesine aynı âmilin gelmemesi gerekirdi.” (İbnü'l-Enbârî, 1997: 158; Toprak, 2015: 38). İbnü'l-Enbârî, sıfatta amel eden şeyin mevsufta amel eden şeyle aynı olduğu gibi bedel ve mübdelün minh öğelerinde amel eden şeyin de aynı olduğunu savunan bir grup gramercinin de bulunduğunu aktardıktan sonra konuyu kapatır (İbnü'l-Enbârî, 1997: 158).

1.2. Atf-ı Beyân Kavramı ve Bu Kavram Hakkında Yapılmış Olan Tanımlar

Atf kelimesi sözlükte عَطَفَ - يَعْطِفُه - عَطْفًا / عَطُوفًا dönme, eğme ve bir yere veya şeye yönelmek gibi anlamlara gelmektedir. Aynı şekilde bir şeyden yüz çevirdikten sonra tekrar geri dönme anlamına da gelir (İbn Faris, 1979: IV/341; Zamehşerî, 1998: I/662; el-Fîruzabâdî, 1995: III/237). Beyân kelimesi ise lügatte güzel ve akıcı konuşmak ve bir şeyin anlamının açık ve net olması gibi anlamlara gelmektedir.

Atf-ı'l-beyân bileşimi iki kelimeden müteşekkil olmuştur. Atf diye isimlendirilmesinin sebebi kendisinden önceki ismin yani matbûun delâleti içerisinde var olması ve bir nevi ona atfedilmiş olmasıdır. Beyân kelimesi ise matbûunu açıklamasından dolayıdır (İbnü'l-Habbâz, 2007: 281).

Bu kavram ilk dönem nahiv kitaplarında tanımlanmadığı gibi tek bir isimle de ifade edilmemiştir. Nitekim Sîbeveyhi'nin söz konusu kavram için sıfat/الصفة, bedel/البدل, atf/العطف, atf-ı beyân/عطف البيان tabîrlerini kullandığı görülmektedir (Sîbeveyhi, 1988: I, 432, II/184.190.192). Sîbeveyhi gibi Müberred de bu kavramı tanımlamadan doğrudan kullanır (el-Müberred, 1994: IV, 220, 227).

İlk olarak İbnü's-Serrâc tarafından العلم أن عطف البيان كالتعنت والتأكيد “Atf-ı Beyân'ın sıfat ve tekid gibi (cümle içindeki ilgili öğeyi) açıkladığı, irâb ve mükadderlik açısından (da) her iki kavram gibi değerlendirildiğini bilmelisin.” şeklinde yapılan bir açıklamanın aslında detaylı bir tanımlama olmadığı görülmektedir ki Müellifin özellikle sıfat ve tekid gibi öğelerden bahsetmesi asıl amacının sadece bu kavramın cümle içindeki rolünü ortaya koymaya yönelik olduğunun net bir göstergesidir (İbnü's-Serrâc, 1996: II, 45).

Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve onun meşhur öğrencisi İbn Cinnî tarafından yapılan tanımların, başka kavramları Atf-ı Beyân'ın tanımının dışında bırakması nedeniyle biraz daha açıklayıcı olduğu söylenebilir. Zira el-Fârisî'ye ait olan *وعطف البيان أن يجري الاسم الذي ليس بخلية ولا فعل ولا نسب على الاسم الذي قبله فيبينه* "Atf-ı Beyân sıfat, fiil ve neseb olmayan bir ismin kendinden önceki ismin peşinden gelip onu açıklamasıdır" şeklindeki tanım ile öğrencisi İbn Cinnî'ye ait olan *ومعنى عطف البيان أن تُقيم الأسماء الصريحة غير المأخوذة من الفعل مقام الأوصاف والمأخوذة من الفعل* "Atf-ı Beyân'ın anlamı, fiilden türetilmemiş açık isimlerin fiilden türetilmiş vasıfların yerine geçmesidir" tarzındaki tanımda, sıfat ve tekit kavramları tanım dışı bırakıldığı gibi Atf-ı Beyân kavramının câmid yani herhangi bir kökten türemeden özgünlüğünü olduğu gibi koruyan bir kelime olduğuna da işaret vardır (el-Fârisî, 1389/1969: I, 281; İbn Cinnî, 1978: 70). Atf-ı Beyân'ın camid olması gerektiği hususu özellikle daha sonraki dönemlerde yapılan tanımlarda da açık bir şekilde görülmektedir (İbn Bâbeşâz, 1977: II/421; Ebû Hayyân, 1998: IV, 1944-1946; el-Cürçânî, 1985: 156; İbn Akîl, 1980: III/218; el-Kefevî, 1998: 607).

Kendi dönemlerinin otoriteleri olarak kabul edilen Abdülkahir el-Cürçani (ö. 471) ve Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) yapmış oldukları tanımların daha önce ele alınmış tanımlardan çok farklı olmadığı söylenebilir. Nitekim *عطف البيان هو الاسم الذي يكون الشيء به أعرف فيبين فيه غيره* "Atf-ı beyân kendisiyle bir şeyin daha bilinir olduğu isimdir. Onunla başkası açıklanır" (el-Cürçânî, 1392/1972: 32,33) tanımında ilgili kavramın ne olduğu ön plandayken *هو اسم غير صفة، يكتفٍ عن المراد كتحققها، وينزل من المتبوع منزلة الكلمة المستعملة من الغريبة إذا تُرجمت بها* "Sıfat olmayıp sıfat gibi açıklayıcı olan ve matbuunu açıklama hususunda garip (ilk etapta çok fazla açık olmayan) bir kelimenin kendisiyle açıklandığı kelime konumunda olan isimdir" (ez-Zemahşerî, 2004: 124; İbn Yaîş, 2001: II, 271, 272) tanımında da ne olduğuyla beraber ne olmadığı da belirtilmeye çalışılmıştır.

عطف البيان هو التابع الجاري مجرى التعت في ظهور المتبوع وفي التوضيح والتخصيص جامدا أو بمنزلته ويوافق المتبوع في الأفراد وضديه وفي التذكير والتأنيث وفي التعريف والتكثير

Atf-ı Beyân câmid veya câmin hükmünde olacak şekilde matbuûn (kendisine tabî olduğu ögenin) ortaya çıkması, açıklanması ve tahsis edilmesi bakımından sıfat gibi değerlendirilip aynı şekilde ona (matbua) tekil, tekilin iki zıddı (ikil, çoğul), eril, dişil, belirgin ve belirsizlik yönleriyle uyum sağlayan tabî (tali) bir kelimedir

şeklinde bir açıklama getiren İbn Mâlik et-Tâ'î, önceki tanımlarda yer alan sıfat benzerliğini biraz daha açtığı görülmektedir (İbn Mâlik, 1967:

171). Zira sıfatın tekil, ikil, çoğul, eril, dişil, belirgin ve belirsizlik açısından mevsufuna tabî olduğu hususunda herhangi bir görüş ayrılığının olmadığı bilinmektedir.

Atf-1 Beyân kavramını çok farklı olmasa da kendilerince tanımlayan dilci ve gramerciler arasında Ebü'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219), İbn Uşfûr el-İşbilî (ö. 669/1270), Şemsüddîn el-Keyşî (ö. 695/1295), Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344), İbn Hişâm en-Nahvî, (ö. 761/1360), Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) gibi önemli şahsiyetler de bulunmaktadır.⁴ Yapılan tanımlarda daha çok ilgili kavramın sıfat ile benzerliğine vurgu yapılırken câmid (başka bir kelimedenden türememiş) olması gerektiği de özellikle belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle daha önce yapılmış olan tanımların aynısı farklı ifade ve cümlelerle bir takım ilaveler eklenerek yapılmıştır.

1.2.1. Atf-1 Beyân'ın Âmili

Atf-1 Beyân'ın tanımında her defasında sıfat gibi olduğu vurgusuna bakılırsa, sıfat ve mevsufun âmiliinin bir olduğu gibi kendisine atf-1 beyân gelen ögenin yani matuf ile atf-1 beyânın âmiliinin de bir olduğu kanısına varılabilir. İbn Cinnî'nin *el-Lüma'* adlı eserinin şârihi İbn Burhân el-Ukberî (ö. 456/1064) *وأحكامه في التكرير والعطف* ve *Atf-1 Beyân, tekrar, atf,*

⁴ İlgili tanımlar şöyledir: Ebü'l-Bekâ el-Ukberî'nin tanımı: وهو أن تجري الأسماء الجامدة: "İkinci kelime birinci kelimedenden daha bilindir olduğu zaman açıklama bakımından câmid olan isimlerin müştak kelimelerin yerine cereyan etmesidir" (el-Ukberî, 1995: I, 409).

İbn Uşfûr'un tanımı: عطف البيان، جريان اسم جامد معرفة على اسم دونه في الشهرة أو مثله بيبته كما يبيته: "Atf-1 beyân sıfatın açıklaması gibi marife câmid bir ismin kendisinden daha az bilindir olan bir ismin peşinden gelip onu beyân etmesidir. Müştak veya müştak hükümünde olma şartı yoktur" (İbn Uşfûr, 1972: I, 248).

Şemsüddîn el-Keyşî'nin tanımı: عطف البيان تابع غير صفة يكتئف عن المراد بالمتبوع ككشف الكلمة: "Atf-1 beyân sıfat(müştak) olmayan bir tabîdir. Meşhur bir kelimenin garip bir kelimenin manasını ortaya çıkardığı gibi matbudan murad edilen şeyi ortaya çıkarır" (el-Keyşî, 1987: 387).

Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin tanımı: تابع جار مجرى التعت في ظهور المتبوع، وفي التوضيح: "Atf-1 Beyân matbuûn (daha fazla) ortaya çıkması, anlaşılması ve tahsisilmesi noktasında sıfat gibi değerlendirilen câmid ya da câmid hükümünde olan bir tabî (tali) kelimedir" (Ebû Hayyân, 1998: IV, 1943).

İbn Hişâm'ın Tanımı: عطف البيان وهو تابع غير صفة يوضح متبوعه أو يخصصه: "Atf-1 Beyân matbuûnu ya izah eden ya da tahsis eden gayr-ı sıfat (müştak) bir tabîdir" (İbn Hişâm, 2004: 441).

Celâlüddîn es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) tanımı: عطف البيان هو الجاري مجرى التعت توضيحاً: "Atf-1 Beyân izah, tahsis ve bir görüşe göre tekit açısından na't (sıfat) yerine geçer. Matbuûndan daha özel olup olmaması yönünde bir zorunluluğu yokken câmid olma zorunluluğu bulunmaktadır" (es-Suyûtî, 1998: III, 131).

irab, takdim, tahir ve âmil hususunda sıfatın hükümleriyle/şartlarıyla aynıdır” demek suretiyle buna işaret eder (İbn Burhân, 1984: I, 236). Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* adlı eserinin şarihi İbn Yaîş (ö. 643/1245) *يا زيد* ifadesinden sonra *زيد* kelimesinin lafzına yapılacak merfu bir atf (*يا زيد* gibi) ile mansûb bir atfın (*يا زيد زيدا* gibi), *الظريف الظريف*, cümlesiyle aynı olduğunu gerekçe göstererek atf-1 beyân ve onun matufunun âmilinin aynı olduğu yönünde bir görüşe sahip olduğunu söyler (İbn Yaîş, 2001: II, 272, 273). Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) de bir takım ihtilafların varlığıyla birlikte *العامل في عطف البيان* “Atf-1 Beyân'daki âmil sıfattaki âmil gibidir” diyerek bu konudaki yaklaşımını netleştirir (Ebû Hayyân, 1998: IV, 1946). Bu görüş çağdaş gramerci Abbas Hasan tarafından da benimsenmiştir (Abbas Hasan, 1974: III, 547).

2. Bedel ve Atf-1 Beyân'ın Benzer Yönleri ve Aralarındaki Fonksiyonel Farklar

Bedel ve atf-1 beyân kavramlarının benzer yönleri olabildiği gibi birbirlerinden ayrı değerlendirilmesi gereken tarafları da bulunmaktadır. Öte yandan bazı ifadelerde yer alan bir ögenin hem bedel hem de atf-1 beyân olmaya elverişli olduğuna da rastlanılmaktadır. Nitekim bu konuda Ebü'l-Bekâ el-Ukberî şöyle bir açıklama yapar:

Bazı durumlarda bir lafız atf-1 beyân ve bedel olmaya elverişli olabilir. Bazı yerlerde ise sadece biri olabilir. Örneğin *جاءني زيد* (Muhammed'in babası olan Zeyd yanıma geldi) cümlesinde *أبو محمد* bedel olabileceği gibi atf-1 beyân da olabilir. Fakat *زيد* *يا أيها الرجل زيد* cümlesinde *زيد* kelimesi sadece atf-1 beyân olur. *يا أختنا زيدا* şeklindeki bir cümlede ise eğer *زيد* kelimesi mensûb okunursa atf-1 beyân merfu okunursa bedel olur. Çünkü nida harfi bedel olan öğeye de birliktelik ettiği için dil kuralları gereği müfred ve marife bir kelimenin bu durumda zamme üzerine okunması gerekmektedir (el-Ukberî, 1995: I/409).

2.1. Bedel Ve Atf-1 Beyân Arasındaki Benzer Yönler

2.1.1. Her İkisi de Birer Açıklayıcı Öğedir

Atf-1 beyân ve bedel kavramları kendilerinden önce bulunan öğeyi/matbû'u açıklama konusunda birbiriyle benzerlik arz ederler. Bu hususta İbn Yaîş şöyle der:

Bir kişinin iki veya daha çok ismi olup bazılarının yanında bir ismiyle, bazılarının yanında ise diğer ismiyle meşhur olsa, muhatapların yanlış anlamasına sebebiyet vermemek için her

iki ismi art arda kullanırız ki sonradan getirdiğimiz isim önceki ismin bedeli olduğu gibi açıklayıcıdır da. Örneğin: مررت بعد زيد الله “İsmi Abdullah ve Zeyd olanın yanından geçtim” şeklinde bir cümlede Muhatap Abdullah’ı tanıyıp Zeyd’i bilmeyebilir veya Zeyd’i tanıyıp Abdullah’ı bilmeyebilir. Bu durumda her iki ismin birlikte kullanılması daha açıklayıcı olacaktır (İbn Yaîş, 2001: II/258).

İbn Yaîş atf-1 beyânın açıklayıcılık tarafını ise sıfat ögesine benzeterek şöyle der:

Atf-1 beyân sıfat gibi değerlendirilir. Sıfatın mevsufun tamamlayıcısı olduğu gibi atf-1 beyân da kendisinden önce bulunan ögenin tamamlayıcısıdır. Örneğin مررت بأخيك الطويل cümlesindeki الطويل ile مررت بأخيك زيد cümlesindeki زيد birer açıklayıcı ögedir. Bundan dolayı مررت بأخيك زيد cümlesinde yer alan Zeyd, muhatabın birden fazla kardeşinin olması durumunda atf-1 beyân sadece bir kardeşi olması durumunda ise bedel olur (İbn Yaîş, 2001: II/271-272).

İbn Yaîş’in açıklamalarından şu yargıya varılabilir: Bedeldeki açıklayıcılık bir kişinin birden fazla isminin olması ve diğer isminin de zikredilmesi durumunda olur. Atf-1 beyândaki açıklayıcılık matbu olan kelimedeki ortaklığı kaldırma yönü itibariyledir.

2.1.2. Her İkisi Câmîd ya da Müştak Olabilir

Atf-1 beyân, bedel ögesi ile câmîdlik/türememişlik yönünden benzerlik arz eder. İbnü’s-Serrâc anlamlı bir cümlede açıklayıcı bir rol üstenen ögenin sıfat değil de atf-1 beyân olarak isimlendirilmesini doğrudan câmîdlikle ilişkilendirir (İbnü’s-Serrâc, 1996: II/45). İbnü’l-Enbârî de bedel ile atf-1 beyân arasındaki benzerlik yönünü şu şekilde ortaya koyar: “Atf-1 beyânın bedel ile benzerliği bedelin camid isim olması gibi atf-1 beyânın da camid isim olmasıdır” (İbnü’l-Enbari, 1997: 156).

İbn Ebi’r-Rebî‘ el-İşbîlî (ö. 688/1289) müştak bir kelimenin başka bir kelimeden bedel yapılabileceğini zikretmiştir. Bu da yanlış ve hata yoluyla yapılan bedelu’l-idrâb çeşidinde olur. Örneğin: إن تأتيك أكرمك “eğer bana gelirsen ben sana geleceğim (yok yanlış söyledim) sana ikramda bulunacağım.” Burada bu sözü söyleyen kişinin niyeti, gelmesi durumunda ona ikramda bulunacağını söylemektir. Fakat yanlışlıkla ona gideceğini söylemiştir. Daha sonra yanlış yaptığını fark eder etmez ona ikramda bulunacağını söyleyerek bedelu’l-idrâb yapmıştır. Mübdelü min olan أت kelimesi ve bedel olan أكرم kelimesinin her ikisi de müştaktır. (el-İşbîlî, 1986: I/389).

2.2. Bedel Ve Atf-ı Beyân Kavramları Arasındaki Fonksiyonel Farklar

2.2.1. Bir Öğenin Sadece Atf-ı Beyân Olarak Değerlendirilmesi

Bazı ibarelerde belli bir öğenin hem bedel hem de atf-ı beyân olabilmesiyle beraber sadece atf-ı beyân olarak gelebilen durumları on madde halinde şu şekilde ortaya koyabiliriz:

1. Elif lâm takısı almış bir kelimenin mansûb veya madmûm münâdâyâ tabî olması durumunda bu kelime atf-ı beyân olur. Örneğin: أَيْأَا أَخَانَا الْحَارِثُ “Ey kardeşimiz Haris!”; يَا رَجُلُ الْحَارِثُ “Ey (ismi) Haris! Olan adam” gibi.⁵

2. Elif lâm takısı alan müştak bir kelimenin izafesiyle mecurur olan bir kelimeye tabî olup ta kendisinin bu kelimeye muzâf ileyh olma salahiyetinin olmaması durumundaki kelime sadece atf-ı beyân olur. Örneğin:

أَنَا ابْنُ التَّارِكِ الْبَكْرِيِّ بِشْرٍ عَلَيْهِ الطَّيْرُ تَرْقُبُهُ وَفَوْعَا

“Ben, kuşların üzerine çullanması için (ölümünü) beklediği Bekrî (oğullarından) Bişr’i (oracıkta) terk eden/bırakan kişinin oğluyum.”⁶

Burada بشر kelimesi البكري kelimesinin atf-ı beyânı olur. Asla bedel olamaz çünkü bedel olması durumunda mübdelün minh ögesi yokmuş gibi davranılır ki⁷ bu durumda cümle أنا ابن التارك بشر şeklinde olur. Lafzî izafede elif-lâm takısı almış bir kelime ancak elif lâm takısı almış başka bir kelimeye izafe edilebilir ki burada بشر kelimesinde elif lâm takısı yoktur (ez-Zemahşerî, 2004: 124; İbn Uşfûr, 1972: I, 248; İbn Akîl, 1980: II, 222; es-Suyûtî, 1998: III, 134).

3. Kelam bir bağlaca muhtaçsa ve bu bağlaç sadece tabî olan kelimedeyse bu durumda tabî olan kelime atf-ı beyân olur. Örneğin: هُنْدٌ أَحَاهَا ضَرَبْتُ الرَّجُلَ أَخَاهَا “Hint (var ya, işte) ben onun kardeşi olan adamı dövdüm.” Bu cümlede هُنْدٌ kelimesi mübteda konumundadır, ضَرَبْتُ أَخَاهَا cümlesi de haber konumundadır. Burada haber cümle olarak geldiği için mübtedaya dönen bir bağlaca ihtiyaç vardır. Nitekim ilgili cümlede أَخَاهَا kelimesinde muzâfun ileyh olan هَا zamiri bir bağlaçtır. Eğer bedel olursa bedelin başka bir cümleden olma takdirinden dolayı

⁵ Bedel ögesinin bulunduğu bir cümlede mündelün minh ögesi yok hükmünde sayıldığı için bu gibi cümlelerde nidâ edatlarının elif lâm takısı almış bir kelimeyle birlikteliğinin doğrudan engellenmesi için ilgili öge sadece atf-ı beyân olarak değerlendirilir.

⁶ Şiir, Emevî dönemi şairlerinden olan el-Murrâr b. Hemmüye’ye (ö. 254/868) aittir (es-Safedî, 2000: XXV, 223).

⁷ Mübdelün minh ögesinin yok hükmünde olduğunu İbn Uşfur şöyle açıklamaktadır: البذل: عطف البيان كما تفعل في البذل: “Atf-ı beyân ile bedel arasındaki fark; senin bedelde (birinci kelime olan mübdelün minh ögesini yok hükmünde saymayı) yaptığın gibi atf-ı beyânda birinci kelimeyi yok hükmünde saymamandır” (İbn Uşfûr, 1972: I, 248).

birinci cümle yani mübdelü minhunun bulunduğu cümlede mübtedaya dönen bir zamir olmaz.

4. Amm bir lafza delalet eden bir kelimeye muzâf olan ef'alu tafildiden sonra gelip iki kısma ayrılan ve mufaddal olan şey de o iki kısımdan biri olursa o kelime atf-ı beyân olur. Örneğin: زيد أفضل الناس “Zeyd erkek ve kadın olan insanların en faziletlisidir.” Burada الرجال والنساء kelimeleri الناس kelimesine atf-ı beyân olur. Çünkü bedel olması durumunda (mübdelün minh ögesi yok hükmünde sayıldığı için) cümle زيد أفضل الرجال والنساء “Zeyd kadın ve erkeklerin en üstünüdür.” şeklinde telakki edilecek ki bu cümlenin mantıksız olduğu zaten âşikârdır. Çünkü Zeyd erkek olduğundan sadece erkeklerin içine girer. Bundan dolayı burada atf-ı beyân söz konusudur.

5. Münâdâda أي edatının sıfatına tabî olan muzâf veya ال takısı almamış kelime atf-ı beyân olur. Örneğin: يا أيها الرجل غلام زيد “Ey Zeyd’in kölesi adam!” Burada غلام زيد bileşimi الرجل kelimesine atf-ı beyân olur. Çünkü bedel olması durumunda yukarıda da ifade edildiği gibi mübdelün min ögesi yok hükmünde sayıldığı için cümle يا أيها غلام زيد şeklinde telakki edilecek. Halbu ki أي kelimesinin sıfatı olmuş bir ögenin elif takısı alma zorunluluğu bulunmaktadır.

6. أي edatından sonra gelen kelime yani muzâf ileyh izah edilmeye çalışılırsa bu durumda ilgili öge atf-ı beyân olur. Örneğin: أي الرجلين زيد وعمرو أفضل “Hangi adam Zeyd mi Amr mı daha faziletli?” Zira bu cümlede mübdelün minh tesniye olduğu için ondan sonra izah mahiyetinde gelen müfred öğelerin bedel olma olasılıkları yoktur ve أي kelimesinin müfred marife bir isme parçaları kastedilme dışında muzaf olması caiz değildir.

7. كلا edatının mecruru yani muzâf ileyhisi başka isimlerle izah edilmeye çalışılırsa ilgili öge sadece atf-ı beyân olur. Örneğin: كلا أخويك زيد وعمرو قال ذلك “Zeyd ve Amr olan her iki kardeşin bunu söyledi.” Çünkü bir önceki maddede açıklandığı gibi müfred bir öge tesniyeye bedel olamaz.

8. İsm-i işaret, madmûm olan münâdâya tabî olunca, يا زيد هذا “Ey bu Zeyd” cümlesi gibi nidâ edatının doğrudan ismi işaret ile kullanılmaması için ve ism-i işaretin sıfatsız kalmaması için ilgili tâbî sadece atf-ı beyân olarak değerlendirilir.

9. يا أيها الرجل زيد cümlesi gibi أي edatının sıfatına tabî olan ve tenvin almış bir kelimenin يا أيها زيد şeklinde telakki edilmemesi için sadece atf-ı beyân olur.

10. Elif lâm takısı almış olan cins (genel) bir isim madmûm münâdâya tabî olursa atf-ı beyân olur. Örneğin: يا زيد الرجل “Ey Zeyd adam!” يا غلام الرجل الصالح , “Ey salih adam olan köle!” cümlelerinde يا الرجل kelimesi atf-ı beyân olarak değerlendirilir. Aksi durumda الرجل

şeklinde bir telakki söz konusu olacak ki nidâ edatının elif lâm takısı almış bir kelimeyle kullanımı caiz değildir (Ebû Hayyân, 1998: IV/1944-1946; es-Suyûtî, 1998: III/134; el-'Unnâbî, 1996: 77-83).

Görüldüğü gibi çok etraflı bir okuma ve araştırma yapılmadığı zaman bedel ve atf-ı beyân kavramlarının birbirleriyle karıştırılma ihtimali oldukça yüksektir. Bu yüzden iyice analiz edilmesi durumunda her iki kavramın buldukları cümleleri daha anlaşılır kılacakları gerçeği hafife alınmamalıdır. Zira sadece bir kardeşi olan birisi ile birden fazla kardeşe sahip olan bir kişiye جاء اخوك زيد cümlesi yöneltildiğinde زيد kelimesinin ilkinde bedel, ikincisinde atf-ı beyân olması ne kadar tutarlıysa bir o kadar da açıklayıcıdır.

Sonuç ve Öneriler

Arap grameri konuları arasında “Bedel” ve “Atf-ı beyân” kavramlarının gerek tanımlama gerekse fonksiyonel anlamda öğrencileri özellikle de müptedileri yordduğu ve yoracağı rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan ilk dönemlerden itibaren farklı adlandırmalarla birlikte kısmî değişikliklerle ondan fazla tanımlamalarının yapılması mezkûr kavramların dilci ve gramercilerin özel ilgisine mazhar olduğunu göstermektedir.

Bedel kavramı hakkında yapılmış olan açıklama ve tanımların neredeyse tümünde, anlamlı bir cümle içerisinde asıl kastedilen ögenin bedel olduğuna vurgu yapılmış, mübdelün minh ögesinin de işlevsiz olmadığının altı çizilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte “Bedel” kavramı özellikle diğer tâbîleri (sıfat ve atf-ı beyân gibi) kapsam dışı bırakması esasına dayalı olarak ele alınmış, çeşitleri hususunda ise net ve ortak bir açıklama yapılmamıştır.

İlk dönemlerde “atf-ı beyân” kavramı hakkında yapılan tanımlarda sadece bedel ve sıfat kavramlarıyla ayrıştığı özelliklerine vurgu yapılmış, sonraki dönemlerde yapılan tanımlarda da somut ve karşılaştırmalı örnekler verilerek muhatapların söz konusu kavramı daha kolay anlamaları hedeflenmiştir.

Bedel ve atf-ı beyân kavramları arasında ne gibi fonksiyonel farkların olduğu yönündeki detaylı açıklamalar ise anlamlı bir cümlede her iki kavramın ayrı bir rolü olduğunu ve birbirlerinin yerine asla kullanılmaması gerektiğini göstermektedir. Bu yüzden söz konusu iki kavramın dilci ve gramerciler tarafından gereğinden fazla irdelendiği gibi yanlış bir hissiyata kapılmamalıdır. Zira günümüzde özellikle yenilikçilik anlayışı perspektifinde Arap gramerinin de revize edilmesi gerektiğini söyleyen çağdaş araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmacıların aksine gramerde her bir konunun kendisine has faydaları olduğunu söyleyenlerin yaklaşımı dini metinleri doğru

anlamaya yardımcı olan bu ilmin amacıyla daha fazla örtüşmektedir. Ayrıca bin beş yüz yıla yakın bir geçmişe sahip olan bu ilmin bazı konularının yeniden ele alınması başka bir şey, çıkartılıp atılması başka bir şeydir.

Kaynakça

- Akbaş, R. (2017). Grek ve Arap Dilbilimi Ekseninde İlk Dil Kavramlarının Oluşumu ve Çeşitleri Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, 5 (42), 418-437.
- Akbaş, R. (2018a). *Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu*(1. Baskı). Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Akbaş, R. (2018b). Sıbeveyhi'nin el-Kitâb Adlı Eserinde Doğrudan ve Dolaylı Olarak Ele Aldığı Gramer Kavramları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (ASOS)*, 6 (75), 391-415.
- el-Câmî, A. (2009). el-Fevâidu'd-Diyâiyye(1. Baskı). I-II, thk. Ali Muhammed Mustafa ve Ahmed Anâye, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Çıkar, M. Ş. (2005). Arap Dilbilim Çalışmalarında "Had/Tanım" Terimi ve er-Rummânî'nin "el-Hudud" Adlı Eseri. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5 (2), 53-69.
- Çıkar, M. Ş. (2009). *Nahivciler İle Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*(1. Baskı). İstanbul: İSAM Yayınları.
- el-Cevherî, İ. (2009). *es-Sihâh: Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- el-Cürçânî, A. (1972). *el-Cumel*(1. Baskı). thk. Ali Haydar, Dimeşk: Menşûrâtü Dâri'l-Hikme.
- el-Cürçânî, A. (1982). *el-Muktesid fî Şerhi'l-İdâh*. I-II, thk. Kazım el-Mercân, Bağdat: Dâru'r-Reşîd.
- el-Cürçânî, S. (1985). *Kitâbu't-Ta'rîfât*(1. Baskı). Beyrut: Mektebet-u Lübnan el-Alemiyye.
- el-Endelûsî, Ebû Hayyan. (1998). İrtişâfü'd-Darab(1. Baskı). I-V (Birleştirilmiş Nüsha), thk. Recep Osman Muhammed ve Ramazan Abdüttevâb, Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî.
- el-Ezherî, H. (2000). *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tevdîh*(1. Baskı). I-III, thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,.
- el-Fâkihî, C. (1996). *Şerhu'l-Hudûdi'n-Nahviyye*(1. Baskı). Beyrut: Daru'n-Nefais.
- el-Fârâbî, Ebû Nasr. (1968). *el-Elfâzu'l-Musta'mele fî'l-Mantık*. thk. Muhsin Mehdî, Beyrut: Dâru'l-Maşrik.
- el-Fârisî, Ebû Alî, (1969). *el-İdâhu'l-'Adûdî*(1. Baskı). (Birleştirilmiş iki Cilt), thk. Hasan Şâzelî Ferhûd, Riyad: Câmî'atu'r-Riyâd.

- el-Fârisî, Ebu Ali, (1985), *el-Mesâilu'l-Basriyyât*(1. Baskı). thk, Abdulfettah Selim, Mısır: Matba'atu'l-Medenî.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriya. (1983). *Me'âni'l-Kur'ân*(3. Baskı). I-III, thk. Muhammed Ali en-Neccâr ve Ahmed Yusuf Necâtî, Beyrut: 'Alemu'l-Kutub.
- el-Fîrûzâbâdî, M. (2008). *el-Kâmûsu'l-Muhît*. haz. Enîs Muhammed eş-Şâmî ve Zekeriyya Cabir Ahmed, Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Hasan, A. (1974). en-Nahvu'l-Vâfi(3. Baskı). I-IV, Mısır: Dâru'l-Me'ârif bi Mısır, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- el-İşbîlî, A. (1986). el-Besît fi Şerhi Cumeli'z-Zeccâcî(1. Baskı). thk. 'Ayyâd b. 'Abîd et-Tebîtî, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- İbn 'Akîl, A. (1980). *Şerh-u İbn 'Akîl*. thk, Muhammed Muhyiddin Abdulhemîd, Mısır: Daru't-Turas.
- İbn 'Akîl, A. (1980). *el-Musâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâid*. I-IV, thk. Muhammed Kâmil Berekât, Dımaşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Bâbeşâz, T. (1977). *Şerhu'l-Mukaddîmeti'l-Muhsibe*(1. Baskı). thk, Halid Abdulkerim, Mısır: el-Matba'atu'l-'Asriyye.
- İbn Burhân, el-'Ukberi. (1984). *Şerhu'l-Lume'*(1. Baskı). thk. Faiz Faris, Kuveyt: es-Silsiletu't-Turâsiyye.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth. (1978). *el-Lume' fi'l-'Arabiyye*. thk. Huseyn Muhammed Şeref, Mısır: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs.
- İbn Fâris, A. (1979). *Mekâyîsu'l-Luğa*. thk. Abdusselam Harun, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hişâm, C. (2004). *Şerh-u Şuzûri'z-Zeheb*. haz. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Kahire: Dâru't-Talâi'.
- İbn Hişâm, C. (2004). *Şerh-u Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ*(1. Baskı). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Hişam, C. (ts). *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyet-i İbn Mâlik*. I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye.
- İbn Mâlik, C. (1990). *Şerhu't-Teshîl*(1. Baskı). I-IV, thk. Abdurrahman es-Seyyid ve Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Dâr-u Hecer.
- İbn Mâlik, C. (2007). *Elfiyyet-u İbn Mâlik*. thk. Süleymân b. Abdülaziz el-Uyûnî, Riyad: Mektebet-u Dâri'l-Minhâc.
- İbn Manzûr, C. (2010). *Lisânu'l-'Arab*. Kuveyt: Şeriket-u Dâri'n-Nevâdir el-Kuveytiyye.
- İbn Usfûr, A. (1972). *el-Mukarrib*(1. Baskı). I-II, thk. Abdüsettar el-Cevârî ve Abdullah el-Cebûrî.
- İbn Usfûr, A. (1998). *Şerh-u Cumeli'z-Zeccâcî*(1. Baskı). I-III, haz. Fevvâz eş-Şî'âr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbn Yaîş, Ebû'l-Bekâ. (2001). *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*(1. Baskı). I-VI, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

- İbnu'l-Enbari, A. (1997). *el-Esrâru'l-'Arabiyye*(1. Baskı). thk. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbnu'l-Habbâz, A. (2007). *Tevcihu'l-Luma' Şerh-u Kitâbi'l-Luma'*, thk. Fâyiz Zekî Muhammed Diyâb, Kâhire: Dâru's-Selâm.
- İbnu'l-Hâcib, C. (2008). *Kâfiye*(1. Baskı). thk. Komisyon, Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ.
- İbnu'n-Nedim, M. (2009). *el-Fihrist*. I-III, thk. Eymen Fuad Seyyid, Londra: Müessesetü'l-Furkân li't-Turâsi'l-İslâmî.
- İbnu's-Serrâc, M. (1996). *el-Usûl fi'n-Nahv*(3. Baskı). I-III, thk. Abdülhuseyn el-Fetlî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Kızıklı, Z. (2006). Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin Arap Gramer Tarihindeki Yeri ve Önemi. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 9 (25), 265-280.
- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ. (1998). *el-Kulliyât*(2. Baskı). Beyrut: Dâru'n-neşr: Müessesetü'r-Risâle.
- el-Keyşî, Ş. (1987). *el-İrşâd ilâ İlmi'l-İ'râb*. thk. Abdullah el-Berekâtî ve Muhsin Sâlim el-Umeyrî, Mekke: Merkez-u İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî.
- el-Lüğavî, Ebu't-Tayyib. (1955). Merâtibu'n-Nahviyyîn. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire: Mektebet-u Nehdet-i Mısır.
- el-Müberred, Ebü'l-Abbâs. (1994). *el-Muktedab*(1. Baskı). I-IV, thk. Muhammed Abdulhalik Adime, Kahire: Lecnet-u İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî.
- Muhammed A. (2017). ma İhtemele'l-Bedeliyye ve 'Atfe'l-Beyân ev Gayrehuma fi'l-Kur'ani'l-Kerim. *Usyût Arap Dili Fakültesi İlmi Dergisi*, (36), 269-414.
- en-Nehhâs, Ebû Cafer. (1985). *İ'râbu'l-Kur'ân*(2. Baskı). I-V, thk. Zühayr Gâzî, Kahire: Mektebetu'n-Nahdeti'l-Arabiyye.
- el-'Ukberî, Ebü'l-Bekâ. (1995). *el-Lübâb fi İleli'l-Binâ'i ve'l-İ'râb*(1. Baskı). I-II, thk. Gâzî Muhtâr Tuleymât, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir.
- el-'Unnâbî, Ş. (1996). *et-Tibyân fi Ta'yîn 'Atf-ı Beyân*(1. Baskı). thk. İbrahim b. Muhammed Ebû 'Ubâde, Riyad: Mektebetu'l-'Abîkân.
- er-Razi, M. (1986). *Muhtâru's-Sihâh*. Lübnan: Mektebet-u Lübnan.
- Sa'leb, Ebu'l-Abbâs. (1950). *Mecâlîs-u Sa'leb*(2. Baskı). I-II, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Mısır: Dâru'l-Ma'ârif.
- Sîbeveyhi, A. (1982). *el-Kitâb*(2. Baskı). I-IV, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.

- es-Safedî, Ebü's-Safa. (2000). *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*(1. Baskı). I-XXIX, thk. Ahmed el-Arnâvût ve Türkî Mustafa, Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- es-Saymerî, A. (1982). *et-Tebşira ve-Tezkira*(1. Baskı). I-II, thk. Fethi Ahmed Mustafa Aliyüddîn, Dımaşk, Dâru'l-Fikr.
- es-Sekkâkî, Ebü Ya 'kûb. (1983). *Miftâhu'l-'Ulûm*(1. Baskı). haz. Naim Zerzûr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- es-Suyûtî, C. (1998). *Hem'u'l-Hevâmi'*(1. Baskı). I-IV, thk. Ahmed Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- es-Suyûtî, C. (2011). *Cem'u'l-Cevâmi' fi'n-Nahv*. I-II, thk. Ahmed İbrahim Abdulâl, Mısır: Mektebetü'l-Âdâb.
- es-Süheyli, Ebü'l-Kâsım. (1992). *Netâicu'l-Fiker fi'n-Nahv*(1. Baskı). thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- eş-Şelebîn, Ebü Ali. (1993). *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye el-Kebîr*. I-III, thk. Turkî b. Semvîn el-Atebi, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- et-Tehânevî, M. (1996). *Keşşâf-u İstılâhâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*. I-II, thk. Ali Dahrûc, Beyrut: Mektebet-u Lübnan.
- Toprak, M. (2015). *Arap Dilinde Bedel-Atfu'l-Beyân ve Kur'an-ı Kerim'de Kullanımı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- ez-Zameşerî, Ebü'l-Kâsım. (2004). *el-Mufasssal fi 'İlmi'l-Arabiyye*. thk. Fahr Salih Kadâra, Umman: Dâr-u Ammâr.
- ez-Zameşerî, Ebü'l-Kâsım. (1998). *Esâsu'l-Belâğa*(1. Baskı). thk. Muhammed Basıl 'Uyunu's-Sûd, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- ez-Zeccâci, Ebü'l-Kâsım. (1984). *el-Cumel fi'n-Nahv*(1. Baskı). thk. Ali Tefvîk el-Hamed, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.